

FİİLLERİN KILINIŞ HUSUSİYETLERİ VE -DİK/-DUK + İYELİK EKİNİN¹ MASTAR İŞLEVİ

Adnan Rüştü KARABEYOĞLU*

ÖZET

-DİK/-DUK partisip ekinin iyelikli şekli -DİĞİ/-DUĞU eklendiği fiil unsurunun ifade ettiği hareket kavramına olmuş ya da oluş (sürek) halinde bir hareketin adı hüviyetini kazandırdığından sıfat olarak kullanılması yanında mastar görevi de icra edebilmekte ve içerisinde yer aldığı cümlelerin bir unsuru olarak, yahut unsurunda, *ad öbeği* halinde görülmektedir. Cümlelerin bir unsurunu oluşturan bu *ad öbeği* halindeki ibarede fiiller gösterdikleri kılınış hususiyetleri vasıtasıyla -DİĞİ/-DUĞU ekinin görevini yönlendirmekte ve tabiatıyla ad öbekleri ile cümle yüklemi arasındaki gerçekleşme zamanlarına yönelik ilişkilere de tesir etmektedir.

Anahtar kelimeler: Kılınış, fiil, partisip, mastar.

ON THE MODES OF ACTIONS (AKTIONSART) AND FUNCTIONS OF SUFFIX -DİK/-DUK + POSSESSIVE

ABSTRACT

As the verbal suffix -DİK/DUK combined with personal possessive suffix adds perfective or progressive aspect to the verb, it functions as a noun phrase as well as an adjective phrase in the sentence or in the constituent of the sentence in which it occurs. This verbal in the form of noun phrases as a constituent of the sentence determines the function of the suffix -DİĞİ/DUĞU it takes on through its features of modes of actions (aktionsart), and affects the relationships as regards the realization times between the noun phrases it forms and the main verb of the sentence.

Key words: Modes of actions (aktionsart), verb, participle, infinitive.

1. Giriş

Geçmiş zaman sıfat-fiil ekleri arasında gösterilen (Banguoğlu 1990: 423-424, Bayraktar 2004: 47-54, Çağatay 1947, Deny 1941: 420, Eraslan 1980: 66, Ergin 2000: 335-336, Korkmaz 2003: 911-923) -DİK/-DUK, eklendiği fiilin ifade ettiği hareket kavramını, fiilin kılınış hususiyeti çerçevesinde gösterdiği başlama, süreklilik, bitiş sınırlarını işaretlerle, olmuş ya da oluş (sürek) halinde, var sayılan zaman çizgisi üzerine yerleştiren bir ektir². Bu göreviyle, eklendiği fiili soyut

¹ İncelemede -DİĞİ/-DUĞU şeklinde üçüncü teklik şahıs iyelik ekli olarak gösterilecektir.

* Doç. Dr., Kocaeli Ü. Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. El-mek: adnan.karabeyoglu@kocaeli.edu.tr

² -DİK/-DUK ve -An sıfat-fiil eklerinin sıfat olarak kullanılışları esnasında sınır vurgulayışın rolü üzerine yaptığı incelemesinde Karadoğan (2008) «geçmiş zamanda veya şimdiki zamanda yorumlanmalarında; bir başka deyişle “geçmiş zaman” veya “şimdiki zaman” sıfat-fiili türetmelerinde, eklendikleri fiillerin “sınır vurgulayış” bakımından türleri birinci

hareket kavramından çıkararak olmuş ya da süreklilik halinde somut bir hareket kavramı haline sokmaktadır.

-*DİK/-DUK* eki, getirildiği fiilin ifade ettiği hareket kavramına olmuş ya da süreklilik halinde bir hareketin adı hüviyetini kazandırdığından *fiil* + *-DİK/-DUK* yapısı, dolayısıyla, [içerisinde yer aldığı söz diziminde ilgili olduğu ibarede bildirilen zaman ifadesiyle (*tanıdık kişi(dir)*, *senin ne yaptığını görüyorum*) de irtibatlı olarak] söz diziminde (yapıdaki fiile maruz kalan bir varlığı nitelemek veya belirli kılmak üzere) sıfat [*tanıdık kişi* (yapı, içerisinde yer aldığı ibarede ihtiyaç duyduğu ekleri de alarak ibarenin bir unsurunu oluşturabilir: *Ali'nin okuduğu kitap*)] ve hareket adı (mastar) olarak kullanılabilir. Ancak, her ne kadar mastar görevi icra etme kabiliyetinde olsa dahi *fiil* + *-DİK/-DUK* yapısı tek başına (bugün artık kalıplaşmış görünen örnekleriyle: *tanıdık, bildik, alışılmadık* vb.), eyleyen işaret edilmediği surette meçhullük ifade eder ve bu şekli yalnız sıfat kullanımında görülürken iyelikli şekli *-DIĞI/-DUĞU* sıfat olarak kullanılması (*Ali'nin getirdiği hediye*) yanında (*Ali'nin uyuduğu-nu söyledi*) mastar görevi de icra edebilmekte (Banguoğlu 1990: 424, Çağatay 1947, Deny 1941: 420, DLT: 58-59, Eraslan 1980: 10, Korkmaz 2003: 915) ve içerisinde yer aldığı cümlenin bir unsuru olarak ya da unsurunda *ad öbeği* (AÖ) halinde görülmektedir:

- (1) *Ali'nin imtihanı kazandığını duydum.* (AÖ)
- (2) *Ali'nin imtihanı kazandığını duyunca çok sevindik.* (AÖ)

Kılımları (meydana gelişleri esnasında geçen süreçte vurgulu bir dönüşüm anına sahip olup olmamaları) bakımından dönüşümlü [ön sınırı vurgulayanlar: başlama (B), şema ile: ⊗----- ; son sınırı vurgulayanlar: bitiş (Bi), şema ile: -----⊗], dönüşümsüz [sınır vurgulamayanlar: süreklilik (S), şema ile: x-----]³ olmak üzere tasnif edilen (Johanson 2000: 59) fiiller bu hususiyetleri çerçevesinde yer aldıkları öbekte kendilerine eklenen ve mastar göreviyle kullanılan *-DIĞI/-DUĞU* ekinin bildirdiği hareket kavramını yönlendirebilmekte; dolayısıyla, fiiller, kılımlı hususiyetleri itibarıyla, bu ek vasıtasıyla oluşturdukları ad öbeği ile unsurunu teşkil ettikleri cümle yüklemi arasındaki gerçekleşme zamanlarına yönelik ilişkilere de tesir edebilmektedir:

- (3a) *Zavallı kadın oğlunun doktor olduğunu göremedi.* (B)
- (3b) *Ona amcası olduğumu söylemediniz mi?* (S)

Ol- yardımcı fiilinin başlama (*doktor ol-*) ve süreklilik (*amcası ol-*) vasıflarının belirgin olduğu AÖ halindeki bu birleşik fiil örneklerinden (3a)'da *-duğu* eki geçmiş zamanda değişimin, (3b)'de sürekli bir durumun anlatılmasına vasıta olurken (4)'te *hasta ol-* birleşik fiilindeki kullanımının ise durumdaki değişme veya sürekliliği bildirmek olarak anlaşılması mümkündür:

- (4) *Hasta olduğum için gelemedim.* (B/S)

derecede etkili olmaktadır. Bu ekler, “son sınırı vurgulayan” fiillere geldiklerinde geçmiş zaman; “on sınırı vurgulayan” fiillere geldiklerinde şimdiki zaman; “sınır vurgulamayan” fiillere geldiklerinde ise duruma göre geçmiş zaman veya şimdiki zaman sıfat-fiili türetirler» ifadeleriyle bu hususa açıklık kazandırmıştır. Bunun yanında, Taylan (1993) ise bu ekin yan cümlelerdeki işlevini (zaman, görünüş ve kipin aktarılmasını) ele aldığı yazısında “.../ -DİK’in her zaman geçmiş zaman anlamı taşıdığını söylemek mümkün değildir. Ancak, -DİK’in her zaman bağlı olduğu yantımdaki eyleme bitmişlik anlamı kattığı rahatlıkla söylenebilir.” ifadelerinde bulunur ve bu ekin (-ME, -ECEK ekleri ile de karşılaştırılarak) kullanımının temel cümlenin yüklemine bağlı olduğunu belirtir. Bu yazıda ise *-DİK/-DUK* ekinin iyelikli şekli *-DIĞI/-DUĞU*’nun eklendiği fiilin bildirdiği hareket kavramının taşıdığı kılıma yönelik (başlama, süreklilik, bitiş) sınırı vurgulayan bir hareket adı hükmüyle kullanıldığını; bu hususun ise kılımlı ve bakış etrafında gösterdiği özellikleri çerçevesinde ele alındığını belirtmekte fayda görüyoruz.

³ Bu çalışmada fiillerdeki *kılımlı* hususiyeti için Johanson (2000:32-41)’da belirtilen ayırım esas alınmıştır. Ayrıca, şematik gösterim (Johanson 2000: 34) için kullanılan çizgilerin uzun ya da kısa olması fiilin gerçekleşme süreci bakımından bir farklılığa işaret etmemektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/4 Fall 2011

Bu çalışmada cümlelerin bir unsurunu oluşturan bu *ad öbeği* halindeki fiillerin aldıkları -*DIĞI/-DUĞU* ekinin görevini kılınış hususiyetleri vasıtasıyla ve *bakış* (aspect)⁴ kavramı etrafında yönlendirmeleri ve oluşturdukları ad öbekleri ile cümle yüklemi arasındaki gerçekleşme zamanlarına yönelik ilişkilere tesirleri, örnekleri itibariyle, ele alınmaya çalışılacaktır.

2. İnceleme

2.1. Kılınış hususiyetleri çerçevesinde bir fiilin olmuş sayılabilmesi için var sayılan zaman çizgisi üzerinde başlama kılınışındaki fiillerde başlama sınırının, bitiş ve süreklilik kılınışındaki fiillerde de bitiş sınırının aşılması gerekir. Bir başka deyişle olmuş sayılan fiillerin zaman çizgisi üzerindeki yerlerinin belirlenmesini (localization point) başlama bildiren fiillerin başlangıç; bitiş ve süreklilik bildiren fiillerin bitiş sınırları tayin eder. Sürek halindeki bir fiilin zaman çizgisi üzerinde belirlenme noktası da başlama ve bitiş sınırları arasındadır (I-----I : Başlama ve bitiş sınırları arasını gösterir):

Uyu- (⊗-----) fiilinin zaman çizgisi üzerindeki yeri başlangıç sınırı ile, *gel-* (----- --⊗) ve *anlat-* (x-----) fiillerinin yerleri ise bitiş sınırları ile belirlenir. Bu bakımdan *Ali uyudu* (⊗-----) ifadesinde *uyu-* fiili vurgulu başlangıç sınırı aşılmış olduğundan hareket devam etse de olmuş sayılır. *Ali geldi* (Bi) (-----⊗) ve *Ali anlattı* (S) (x-----) ifadelerinde *gel-* ve *anlat-* fiillerinin bitiş sınırları aşılmış olduğundan olmuş sayılır. *Ali uyuyor* (I-----I), *Ali geliyor* (I-----I), *Ali anlatıyor* (I-----I) ifadelerinde *uyu-*, *gel-*, *anlat-* fiillerinin zaman çizgisi üzerindeki yerleri süreklilikleriyle belirlenir.

İnsanoğlunun hareketlerle (fiil, eylem) kurduğu bağlar onların meydana gelme sürecinde veya gelmiş olma durumunda vuku bulur (geleceğe yönelik olanları birer tasarıdır). Bu bağlar insanoğlunun fiillere bakışını da belirler. Bakış (aspect) kavramı da bu temel üzerinden fiillerin süreklilik ve olmuş durumlarına yönelik olarak sırasıyla sınırlar arası ve sınır ötesi şeklinde izah edilir. Fiillerin kılınış hususiyetlerine de dayanan bu bakış kavramı itibariyle dönüşüm sınırı aşılmış bulunan fiillere bakış, sınır ötesi bakışa; başlama ve bitiş sınırları arasındaki bir fiile bakış ise sınırlar arası bakışa tekabül eder (gelecekte tasarlanan fiiller için ön görülmesi bir bakış söz konusudur). Bunun yanında insanoğlu olmuş ya da süreklilik halindeki fiillerle kurduğu irtibatlarla onların başlama, süreklilik veya bitiş safhalarından birine odaklanabilir. Bu odaklanma (orientation) neticesi fiilin zaman çizgisi üzerinde belirlenme noktası da başlama, süreklilik veya bitiş sınırlarına atıfla tezahür eder (Johanson 2000: 3, Uğurlu 2003: 252-253). *Oturduğumu/koştüğümü/aldığımı gördüm* gibi nesnesi bir fiil olan cümlelerde bu fiillerin belirlenme noktaları ile yüklem belirlenme noktası arasındaki gerçekleşme zamanları ilişkisi de yine fiillerin kılınış hususiyetleriyle irtibatlı olarak eş zamanlılık ve art ardalık (öncekilik ve sonrakilik) şeklinde vuku bulur.

2.2. -*DİK/-DUK* eki fiil unsurunun ifade ettiği hareket kavramına olmuş ya da süreklilik halinde bir hareket adı hüviyeti edindirmekte ve dolayısıyla *fiil* + -*DİK/-DUK* yapısı söz diziminde sıfat olarak kullanılabilir:

⁴ Bu çalışmada bakış için Johanson (2000: 6-11)'de postterminality, adterminality (sınırlar ötesi), intraterminality (sınırlar arası) şeklinde izah edilen ve Uğurlu (2003: 252-253)'te (Johanson 1994: 249'a atıfla) yapılan açıklamalar esas alınmıştır. *Kılınış*, fiil tabanlarının gerçekleşme süreçlerindeki aşamalarla ilgili (başlama, süreklilik ve bitiş) olup, *bakış* ise bir *olayın* [«Olay» /.../, dil dışında, gerçek hayatta vuku bulan ve «çekimli fiil» vasıtasıyla dile getirilen «hareket»] (Uğurlu 2003: 249) olarak yorumlanır. Ayrıca, «olayın» «zaman» yönünden «konuşma»dan daha önce olma durumu, «öncekilik» (Anteriorität); aynı zamanda olma durumu, «eş zamanlılık» (Gleichzeitigkeit); daha sonra olma durumu «sonrakilik» (Posteriorität) olarak (Uğurlu 2003: 249) adlandırılır] gerçekleşmesindeki safhalara yönelmez.

Eraslan'da “Eski Türkçe’de bir çok geçişli fiillerden teşkil edilen isim-fiillerin, kök veya gövdesi aktif olduğu halde, pasif bir mâna verdiği görülür. İsim-fiillerin bu ifadeleri Doğu Türkçesi’nde devam ettiği halde, Batı Türkçesi’nde kaybolmuştur” şeklinde de ifade edildiği (Eraslan 1980: 23) üzere *fiil* + *-Dik/-DUk* yapısının Orhun kitabelerinde eyleyenin doğrudan işaret edilmediği *barduk yerde* (KT D 24, BK D 20) “varılan yerde”, *közün körmedük kulkakın eşidmedük bodunum* (BK K 11) “gözle görülmemiş, kulakla işitilmemiş (kadar çok) halkım”, *yanyduk yolta yeme ölti* (T1 G 9) “Bozguna uğrayan (kişiler) yolda öldü” (Tekin 1998) örneklerinde fiilin eyleyeninin meçhul halde; eyleyenin işaret edildiği *Türk bodun illedük ilin içgunu idmiş kaganladuk kaganın yitürü idmiş* (KT D 6, 7; BK D 7, K 11) “Türk halkı kurduğu devleti elinden çıkarmış, tahta oturttuğu kağanını kaybedivermiş”, *Özüm Bilge Tunyukuk ötüntük ötüncüm* (T1 G 8) “Kendim Bilge Tunyukuk’un arz ettiğim ricam” (Tekin 1998) örneklerinde fiilin eyleyeninin belirli halde bulunduğu sıfat olarak kullanılır.

Fiil + *-Dik/-DUk* yapısının günümüz Türkiye Türkçesinde sıfat olarak kullanılışı iyelikli şeklinin kullanım sıklığıyla mukayese edildiğinde daha sınırlıdır: *bildik konu*, *tüyü bitmedik yetim*.

Fiil + *-Dik/-DUk* yapısında fiilin aktif olup anlamının pasiflik taşıması eyleyeninin meçhul bırakılması neticesinden dolayı yapının tamladığı unsur fiilin ifade ettiği hareket kavramından etkilenen varlıktır ve yapı cümle halinde ifade edilmek istendiğinde bu varlık yüklem için nesne veya yer, zaman vb. tamlayıcı, açıklayıcı durumunda bulunur: (bir/o) yere varıldı = vardık yer, (o) konu biliniyor = bildik konu, (o) kişi tanınıyor = tanıdık kişi, hiç bir göz bu kadar çokça halkımı (bir arada) görmedi = gözle görülmedik kadar çok halkım vb. Yapının iyelikli şekilleri onu eyleyenine bağlayarak bu meçhullüğü ortadan kaldırmakta ve aktiflik ifade etmektedir: Ali bir/o yere vardı = (Ali’nin) vardığı yer, o gün vardık = vardığımız gün vb.

İşaret edilen bu hususlar etrafında *-Dik/-DUk* ekli yapı sıfat olarak kullanılışında tamladığı varlığın cümle içerisindeki durumu ile *-An* ve *-mİş/-mUş* ekli fiilimsilerden ayrılır.

-Dik/-DUk ekli yapıdaki fiil unsurunun ifade ettiği hareket kavramına olmuş ya da süreklilik halinde bir hareket adı ve tabiatıyla mastar görevi icra etme kabiliyeti kazandırdığı örnekler Orhun kitabelerinde iyelik, hal ekleri [*Türük Sir bodun yoriduki bu* (T2 K 3) “Türk Sir halkının gelişmesi bu(dur)”, *Men özüm kagan olurtukıma yir sayu barmış bodun ölü yitü yadağın yalağın yana kelti* (KT D 27, BK D 22) “Ben kendim hükümdar olduğumda her yere gitmiş olan halk öle yite yayan yapıldak dönüp geldi”, *Eçim kagan olurtukda özüm Tarduş bodun üze Şad ertim* (KT D 17) “Amcam hakan tahta oturduğunda ben Tarduş halkı üzerine Şad idim”] ve edatlarla [*Teñri küç birtük için anta sançtım* (BK D 32)] (Tekin 1998); günümüz Türkiye Türkçesinde de yine iyelik, hal ekleri (*geldiğini gördüm*, *gördüğümde söylerim*) ve edatlarla (*oturduğum için kızdı*) görülür.

Eski Türkçe (Orhun Kitabeleri) ve günümüz Türkiye Türkçesinden verilen örneklerden anlaşılacağı üzere *-Dik/-DUk* eki eklendiği fiilin ifade ettiği hareket kavramını soyut bir hareket kavramından çıkarıp ona olmuş ya da süreklilik halinde somut bir hareket kavramı hüviyeti kazandırarak bir hareket adı teşkil etmektedir. Hareket adı hükmünde olan yapı, yalın ve iyelikli halde (*fiil* + *-Dik/-DUk*, *fiil* + *-Diğİ/-DUğU*) iken sıfat olarak kullanılabilmekte; ancak mastar görevini iyelik, hal ekleri veya edatlarla birlikte icra edebilmektedir.

2.3. Salt hareket kavramını ifade eden *-mAk*, hareketin genel olarak gerçekleşme tarzını karşılayan *-mA* ve hareketin çoğu zaman eyleyenine has gerçekleştirme tarzını karşılayan *-(I/U)ş* mastarları yanında *-Dik/-DUk* ekinin iyelikli şekli *-Diğİ/-DUğU*’nun da eklendiği fiilin bildirdiği hareket kavramının taşıdığı kılına yönelik (başlama, süreklilik, bitiş) sınırı vurgulayan bir hareket adı hükmüyle mastar görevinde kullanıldığı ve mastar görevinde kullanılan diğerlerinden de bu yönüyle ayrıldığı görülür.

Turkish Studies

Ekin mastar görevindeki bu hususiyeti eklendiği fiillerle oluşturduğu ad öbeklerinin bir unsuru olarak içerisinde yer aldığı cümlenin yüklemi –tabiatıyla yüklemün gösterdiği kılınış özellikleriyle irtibatlı olarak- ile girdiği eş zamanlılık, art ardalık (öncekilik ve sonrakilik) şeklindeki gerçekleşme zamanı ilişkilerine de tesir eder.

Yukarıda işaret edilen hususlar göz önünde tutularak mastar görevindeki –DIĞI/-DUĞU ekinin eklendiği fiilin başlama, süreklilik ve bitiş şeklindeki kılınış hususiyetleri çerçevesinde AÖ halinde içerisinde yer aldığı cümlenin yüklemi ile girdiği ilişkiler şöyle gösterilebilir:

(5) *Hastanın uyuduğunu anladı/söyledi.*

-DIĞI/-DUĞU eki başlama kılınışında bir fiile (*uyu-*) eklendiğinde AÖ halinde cümlenin nesne unsurunu oluşturduğu yapı (*uyuduğunu*) ile cümlenin yüklemi durumunda bulunan ve başlama veya süreklilik kılınışında olan fiil [*anla-* (B), *söyle-* (S)] arasındaki zaman ilişkisinin - cümlede bu fiillerin kılınış hususiyetlerine tesir edecek herhangi bir unsur bulunmadığı takdirde- bu iki fiilin gerçekleşme zamanlarındaki eş zamanlılık şeklinde olması beklenir. Şema ile:

<i>uyuduğu</i>	⊗-----
<i>anla-</i>	⊗-----
<i>söyle-</i>	x-----

(5) örneğinde -DIĞI/-DUĞU eki AÖ halinde cümlenin nesne unsurunu oluşturan yapıda (*uyuduğunu*) eklendiği fiilin bildirdiği hareket kavramının taşıdığı kılınışa yönelik sınıra işaret eden mastar göreviyle *uyu-* fiilinin başlama sınırına işaret eder; başlangıç sınırı aşıldığından fiil olmuş sayılır ve fiile sınır ötesi bir bakış söz konusudur. Bu örneğin *uyuduğu* unsuru derin yapı-yüzey yapı karşılaştırmasında derin yapıda *uyudu, uykuya daldı veya uyumaya başladı* şeklinde düşünülebilir.

Ancak başlama kılınışındaki fiiller tek safhalı (homojen) olmayıp dönüşüm safhası ve dönüşüm sonrası safhası olmak üzere iki safhalı fiiller halinde karşımıza çıkar. Bunlar başlama anlamı dolayısıyla anlık zaman ve tarz zarflarıyla uyumlulukları yanında dönüşüm sonrası safhada gösterdikleri süreklilikle süreklilik kılınışına sahip tek safhalı fiiller gibi süreç anlatan zaman ve tarz zarflarıyla da uyumludurlar. Bu sebeple bu tür fiillerin cümlede zikredilen unsurların yokluğunda başlama veya süreklilik kılınışında sezilmesi mümkündür:

(6) *Nefes alış tarzından hastanın uyuduğunu anladı/söyledi.*

(6) örneğinde başlama kılınışındaki *uyu-* fiili zikredilen unsurların yokluğunda (7) ve (8) örneklerinde olduğu üzere sırasıyla başlama ve süreklilik halinde sezilebilir: (7) örneğinde fiil başlama kılınışındadır ve başlangıç sınırı aşıldığından fiile sınır ötesi bir bakış söz konusu olup fiil olmuş durumdadır; (8)'de fiil süreklilik kılınışında olup fiilin başlama ve bitiş sınırları arasında bakıldığından sınırlar arası bakış söz konusudur ve fiil süreklilik halindedir; süreklilik kılınışındaki fiil bitiş sınırı aşılmadığından olmuş sayılmaz. Bu itibarla (7)'de *anla-* ve *söyle-* fiillerinin gerçekleşme zamanları *uyu-* fiilinin başlama sınırı ile eş zamanlıdır. (8)'de *anla-* ve *söyle-* fiillerinin gerçekleşme zamanları *uyu-* fiilinin süreklilik halinde vuku bulduğundan [burada başlama kılınışındaki *uyu-* fiili kılınış değişikliğine uğrayarak süreklilik kılınışında karşımıza çıkar. Bu sebeple (8) örneğinde *uyu-* fiili x----- şemasıyla gösterilmiştir. Örnek olarak: *Otur-* fiili *sandalyeye otur-*'ta başlama kılınışında, *sandalyede otur-*'ta süreklilik kılınışındadır. Fiillerin kılınış değişiklikleri için bkz. Johanson 2000: 41-51] fiilin başlama sınırı ile değil başlama ve bitiş sınırları arası ile eş zamanlıdır:

(7) *Nefes alış tarzından hastanın uykuya daldığını anladı/söyledi.*

Turkish Studies

uykuya daldığı ⊗-----

anla- ⊗-----

söyle- x-----

(8) *Nefes alış tarzından hastanın uyumakta olduğunu anladı/söyledi.*

uyumakta olduğu x-----

anla- ⊗-----

söyle- x-----

Süreklilik kılınışındaki fiiller tek safhalı ve homojen bir yapıdadır; olmuş sayılabilmeleri için bitiş sınırlarının aşılmış olması gerekir. Bu itibarla *-DIĞI/-DUĞU* eki süreklilik kılınışında bir fiile (*ağla-*) eklendiğinde AÖ halinde cümlenin nesne unsurunu oluşturduğu yapı (*ağladığını*) ile cümlenin yüklemi durumunda bulunan ve başlama veya süreklilik kılınışında olan fiillerin [*anla-* (B), *söyle-* (S)] gerçekleşme zamanları arasındaki ilişkinin -cümlede bu fiillerin kılınış hususiyetlerine tesir edecek herhangi bir unsur bulunmadığı takdirde- önceliklik-sonrakilik ilişkisi yönünde olması beklenir:

(9) *Ali'nin ağladığını anladı/söyledi.*

ağladığı x-----

anla- ⊗-----

söyle- x-----

Ancak cümlede fiillerin kılınışına tesir edecek bir unsur bulunduğunda (10a) ve (10b) örneklerindeki süreklilik kılınışındaki fiilin tamamlandığı (*ağlamış olduğu*), (11) örneğindeki fiilin süreklilik halinde (*ağlamakta olduğu*) bulunduğu görülür. Bu durumda (10a) ve (10b)'de fiile sınır ötesi bakış söz konusu olup *anla-* ve *söyle-* fiilleri ile *uyu-* fiili arasındaki gerçekleşme zamanları önceliklik-sonrakilik ilişkisi halinde vuku bulur. (11)'de sınırlar arası bakış söz konusu olduğundan *anla-* ve *söyle-* fiillerinin gerçekleşme zamanları *ağla-* fiilinin süreklilik hali ile eş zamanlılık ilişkisi kurar:

(10a) *Kızarmış gözlerinden Ali'nin ağladığını anladı.*

(10b) *Eve vardıklarında otobüste çocuğun durmadan ağladığını söyledi.*

ağladığı x-----

anla- ⊗-----

söyle- x-----

(11) *Yan odadan gelen kısa iç çekme seslerinden Ali'nin ağladığını anladı/söyledi.*

ağladığı x-----

anla- ⊗-----

söyle- x-----

Bitiş kılınışındaki bir fiilin olmuş sayılabilmesi için bitiş sınırının aşılmış olması gerekir. Bu itibarla *-DIĞI/-DUĞU* eki bitiş kılınışında bir fiile (*al-*) eklendiğinde AÖ halinde cümlenin nesne unsurunu oluşturduğu yapı (*aldığını*) ile cümlenin yüklemi durumunda bulunan ve başlama veya süreklilik kılınışında olan fiillerin [*anla-* (B), *söyle-* (S)] gerçekleşme zamanları arasındaki ilişki -

Turkish Studies

(16) *Kuşun öldüğünü haber verdi.*

öldüğü -----⊗

haber ver- -----⊗

Ancak (17) örneğinde olduğu üzere bitiş fiilleri kendilerine maruz kalan varlığın birden fazla olması veya fiilin tekrarlanması durumunda çok kezli hale gelmek suretiyle kılınıp değiştirip süreklilik arz edebilir. Bu durumda iki fiil arasındaki ilişki -cümlede bu fiillerin kılınıp hususiyetlerine tesir edecek herhangi bir unsur bulunmadığı takdirde- eş zamanlılık şeklindedir. Bunun yanında (18) örneğinde iki fiil arasındaki ilişki önceliklik-sonrakilik şeklindedir:

(17) *Kuşların birer birer öldüğünü haber verdi.*

ölmekte olduğu x-----

haber ver- -----⊗

(18) *Kuşların hepsinin öldüğünü haber verdi.*

öldüğü -----⊗

haber ver- -----⊗

Verilen örneklerden [(5) - (18)] anlaşılacağı üzere *-DIĞI/-DUĞU* eki başlama kılınıpındaki bir fiile eklendiğinde bu fiilin yüklem durumundaki fiile göre olmuş halde [(5), (6), (7), (13a) örnekleri]; süreklilik kılınıpındaki bir fiile eklendiğinde onun yüklem durumundaki fiile göre olmuş [(9), (10a), (10b), (14a) örnekleri] veya halen süreklilik [(8), (11), (13b), (14b), (17) örnekleri] durumunda; bitiş kılınıpındaki bir fiile eklendiğinde bu fiilin yüklem durumundaki fiile göre olmuş [(12), (15), (16), (18) örnekleri] halde bulunduğunu göstermektedir.

Cümlede ad öbeği halindeki (fiil + *-DIĞI/-DUĞU* yapısındaki) fiil başlama kılınıpında olduğunda, cümlede yüklem durumundaki fiil başlama veya süreklilik kılınıpında ise yüklem gerçekleşme zamanı ad öbeğindeki bu fiilin başlama sınırı ile eş zamanlılık [(5), (6), (7) örnekleri]; yüklem durumundaki fiil bitiş kılınıpında ise bu fiilin başlama sınırı ile önceliklik-sonrakilik [(13a) örneği] ilişkisi kurar.

-DIĞI/-DUĞU eki süreklilik kılınıpındaki bir fiile eklendiğinde cümlede yüklem durumundaki fiilin başlama, süreklilik veya bitiş kılınıplarında gerçekleşme zamanı bakımından *-DIĞI/-DUĞU*'nun eklendiği fiilin olmuş haliyle [(9), (10a), (10b), (14a) örnekleri] önceliklik-sonrakilik ilişkisi; süreklilik haliyle [(8), (11), (13b), (14b), (17) örnekleri] eş zamanlılık ilişkisi kurduğu görülür.

Ad öbeğindeki fiil bitiş kılınıpına sahip ise cümlede yüklem durumundaki fiil başlama, süreklilik veya bitiş kılınıplarında gerçekleşme zamanı bakımından *-DIĞI/-DUĞU* ekinin getirildiği bu fiilin [(12), (15), (16), (18) örnekleri] bitiş sınırı ile önceliklik-sonrakilik ilişkisi kurmaktadır.

3. Sonuç

-DIĞI/-DUĞU ekinin iyelikli şekli *-DIĞI/-DUĞU*'nun, eklendiği fiilin *ad öbeği* halinde içerisinde yer aldığı cümlenin bir unsurunu oluşturduğu örnekleri etrafında ele almaya gayret ettiğimiz mastar görevindeki kullanılıpında cümlenin yüklemi durumundaki fiil ile eklendiği fiilin gerçekleşme zamanları arasındaki ilişkilerin bu fiillerin kılınıp hususiyetleri ve bakış'a (aspect) bağlı olarak eş zamanlılık ve art ardalık (önceliklik-sonrakilik) şeklinde cereyan ettiği görülmektedir. Bu itibarla *-DIĞI/-DUĞU*'nun, eklendiği fiilleri kılınıp hususiyetleri ve bakış çerçevesinde başlama, süreklilik veya bitiş safhalarından birine odaklanılmak suretiyle olmuş ya da süreklilik halinde ifade etmeye yarayan bir mastar eki hüviyetinde olduğunu; bir diğer deyişle ekin mastar görevinde kullanılıpında eklendiği fiilleri olmuş ya da süreklilik halinde göstermesinin fiillerin kılınıp hususiyetleri ve bakış'la

Turkish Studies

(tabiatıyla yapının sıfat olarak kullanılışında da bu hususiyetler söz konusudur) doğrudan alakalı olduğunu belirtmek uygun olacaktır.

KISALTMALAR VE KAYNAKÇA

B	Başlama kılınışı
Bi	Bitiş kılınışı
BK	Bilge Kağan Kitabesi
D	Doğu yüzü
G	Güney yüzü
K	Kuzey yüzü
KT	Kül Tigin Kitabesi
S	Süreklilik kılınışı
T1	Tunyukuk Kitabesi 1. Taş
T2	Tunyukuk Kitabesi 2. Taş
vb	ve benzeri

BANGUOĞLU Tahsin (1990), *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara.

BAYRAKTAR Nesrin (2004), *Türkçede Fiilimsiler*, TDK Yay., Ankara.

ÇAĞATAY Saadet (1947), “Eski Osmanlıca’da Fiil Müştakları” A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, CV, Sayı 4, Eylül-Ekim, Ankara.

DENY Jean (1941), *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)* (Çev. Ali Ulvi Elöve), İstanbul.

DLT, Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânü Lugâti’t-Türk* (Çeviri, Uyarlama, Düzenleme Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurtsever), Kabalcı Yay., İstanbul, 2005.

ERASLAN Kemal (1980), *Eski Türkçe’de İsim-Fiiller*, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay., İstanbul.

ERGİN Muharrem (2000), *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., İstanbul.

GRÖNBECH K. (2000), *Türkçenin Yapısı* (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara.

JOHANSON Lars (2000), “Viewpoint Operators in European Languages”, in O Dahl (Ed) *Tense and Aspect in European Languages*, Mouton de Gruyter, Berlin.

KARADOĞAN Ahmet (2008), “Türkiye Türkçesindeki -Dık ve -An Sıfat-Fiil Eklerinde Sınır Vurgulayışın Rolü” *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Haziran 2008, C: XCV, S: 678, s. 519-527.

KORKMAZ Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. TDK Yay., Ankara, 2003.

TAYLAN Eser Erguvanlı (1993), “Türkçede –DİK Ekinin Yantümcelerdeki İşlevi Üzerine” *Dilbilim Araştırmaları* 1993, Ankara : Hitit Yayınevi, 161-171.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/4 Fall 2011

TEKİN Talat (1998), *Orhon Yazıtları, Kültigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*, Simurg Yay. İstanbul.

UĞURLU Mustafa (2003) “Türkiye Türkçesinde Bakış”, *Türk Dili -El Kitabı* (Nurettin Demir, Emine Yılmaz), Grafiker Yay., Ankara, s.247-258.